

CONTRIBUȚII LA ISTORIA TRANSILVANIEI DE SUD-EST ÎN SECOLELE XI—XIII

Este cunoscut pe baza știrilor din cronici și a descoperirilor arheologice că maghiarii au pătruns pentru prima oară în nord-vestul Transilvaniei în prima jumătate a secolului al X-lea. În a doua jumătate a acestui secol au ocupat apoi și regiunile sud-vestice¹.

Pe la sfârșitul secolului al X-lea în urma evoluției social-economice interne, și în parte cu ajutorul marilor latifundiați străini aduși și instalați în țară de către Géza și în special de fiul său Ștefan, ia ființă statul feudal maghiar².

În anul 1002 în urma unor lupte crâncene cu formația lui Gyula regiunile apusene ale Transilvaniei au fost supuse și ele de către statul maghiar.

După această dată Ștefan și urmașii lui trimit în regiunile apusene numeroase grupuri de coloniști. În ce privește aspectul arheologic al vremii, o dată cu această colonizare apar în Transilvania apuseană monumentele culturii de tip Bjelo-Brdo, caracteristice primelor secole ale epocii arpadiene din Ungaria³. Un alt fenomen cu mare semnificație pentru noi este lipsa putem spune totală a obiectelor de proveniență bizantină directă din descoperirile de tip Bjelo-Brdo din apusul Transilvaniei⁴. După părerea cercetătorilor acest fenomen se atribuie faptului că o dată cu instaurarea dominației statului maghiar s-a înlăturat influența economico-culturală a lumii bizantine asupra acestor regiuni⁵.

În ce privește Transilvania de sud-est aici situația este cu totul alta. Raza de răspândire înspre sud-est a descoperirilor de tip Bjelo-Brdo se extinde pînă la Cilnic, pe valea Zecheșului (r. Sebeș), și Crăciunel, pe valea Tîrnavelor unite. La răsărit de această linie nu s-a găsit nici un obiect de acest tip.

¹ K. Horedt, *Voievodatul de la Băilgrad-Alba Iulia*, în *SCIV*, 3—4, 1954, p. 499 și urm.

² Elekes L., în *Magyarország története a honfoglalástól 1526-ig (Istoria Ungariei de la ocuparea patriei și pînă în 1526)*, Budapesta, 1957, p. 22 și urm.

³ Lista descoperirilor la K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, 1958, p. 128—147.

⁴ K. Horedt, *Voievodatul. . .*, în *SCIV*, 3—4, 1954, p. 509; singura descoperire este o monedă bizantină dintr-un mormînt de la Hunedoara.

⁵ *Ibidem*, p. 509.

De aici rezultă clar că în primii 150 de ani extinderea statului feudal maghiar asupra regiunilor apusene ale Transilvaniei n-a avut nici o repercusiune economico-culturală, și prin urmare în mod firesc nici politică, asupra Transilvaniei de sud-est.

Față de această constatare este interesant că apar totuși în sud-estul Transilvaniei câteva descoperiri provenite din morminte de călăreți — Dîrjiu¹, Eres-

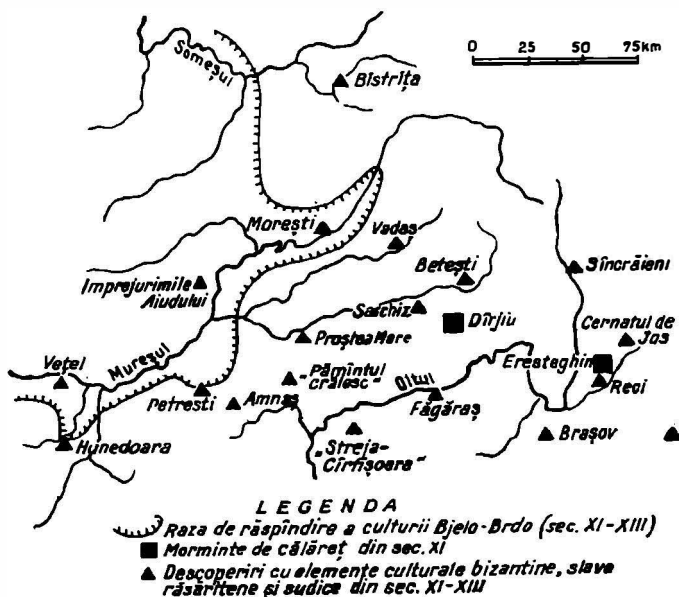

Fig. 1. — Harta cu localizarea descoperirilor.

teghin² — care pe baza scărițelor de șa datează din secolul al XI-lea³. Lipsa pieselor caracteristice ne îngreunează atribuirea mai precisă a acestor morminte, ele putînd aparține atît maghiarilor, cît și altor populații de călăreți ale vremii⁴. Este însă de menționat că chiar dacă ar aparține maghiarilor, nici atunci nu pot fi atribuite coloniștilor trimiși aici de Ștefan și urmașii lui, deoarece din cimitirele acestora cunoscute din apusul Transilvaniei lipsește cu totul înmormîntarea calului. Acest lucru este de altfel de înțeles, deoarece vechiul rit funerar, ca și capul tuns după obiceiul răsăritean, era simbolul atașamentului față de vechea orînduire socială, a rezistenței față de cea nouă, și deci în mod firesc era interzis coloniștilor regali⁵. În consecință chiar dacă în viitor, în urma apariției unor

¹ Ferenczi S., *A székelyszerzi bonfoglaláskori sir (Mormint din vremea ocupării patriei de la Dîrjiu)*, în *Székelység (Secuimea)*, Odorhei, 11-12, 1933, p. 100-106.

² Datate la K. Horedt, *Untersuchungen . . .*, p. 139; analogii în *AE*, 1, 1957, Tab. XI/19-20, XII/3-4.

³ László Gyula, *A bonfoglaló magyarok művészete Erdélyben (Arta maghiarilor din vremea ocupării patriei în Transilvania)*, Cluj, 1943, tab. XV/3-4.

⁴ Ferenczi S., *op. cit.*, p. 105-106.

⁵ În această vreme s-a menținut numai în regiunile periferice, unde nu s-a manifestat încă în toată puterea ei dominația statului feudal, în *AE*, 1, 1957, p. 64.

noi descoperiri, s-ar dovedi originea maghiară a acestor descoperiri și atunci va trebui să ne gândim mai curînd la unele grupuri ale maghiarilor din apusul Transilvaniei care după eșecul rezistenței conduse de Gyula, nevrînd să se supună statului feudal s-au refugiat la populațiile din sud-estul Transilvaniei, asupra cărora nu s-a extins încă la această dată supremația statului maghiar ¹.

După cum am văzut deci mai sus, din Transilvania de sud-est lipsesc monumentele culturii Bjelo-Brdo. Descoperirile de bază ale acestei regiuni — cunoscute în prezent — au un caracter cu totul deosebit față de cele din apusul Transilvaniei, manifestîndu-se în ele într-o măsură mare influența elementelor de cultură slavă răsăriteană, bizantină și sudică.

Cea mai importantă dintre aceste descoperiri este negreșit tezaurul de la Streja-Cirțișoara, compus din monede bizantine din prima jumătate a secolului al XII-lea, fragmentele unei diademe de tip bizantin — cu analogie în tezaurul de la Ernesháza, ascuns în jurul anului 1400 —, bucăți tăiate din turte de argint, care în secolul al XII-lea erau larg răspîndite în lumea slavă răsăriteană ca mijloc de plată. Pe baza monedelor tezaurul a fost îngropat în jurul anului 1150 ².

Bucăți tăiate din turte de argint se mai cunosc și din tezaurul de la Amnaș (r. Sibiu), unde apar alături de monede apusene și sirbești din secolele XIII—XIV ³. Cunoscînd că lingourile de argint se foloseau ca mijloc de plată în secolul al XII-lea putem crede că și cele de la Amnaș au ajuns la noi în această vreme, fiind apoi teaurizate și îngropate mai tîrziu împreună cu monedele acumulate între timp.

Diademe și alte podoabe de tipul amintit mai sus se cunosc și dintr-o descoperire de la Brașov, din 1878, nesesizată încă în literatura de specialitate romînă ⁴.

Altă descoperire bizantină este tezaurul de la Făgăraș, compus din 60 de monede dintre anii 1081—1143. Și acesta a fost ascuns tot în jurul anului 1150 ⁵.

Monede bizantine izolate s-au mai găsit la Vădaș, o monedă de argint de la Roman IV ⁶, și sferul unei monede de aramă de la Isac Angelos, descoperit la Sîncrăieni într-un bordei din jurul anului 1200 ⁷.

La Saschiz s-a descoperit un engolpion de tip bizantin ⁸, iar un alt exemplar provine din colțul sud-estic al Transilvaniei ⁹.

De pe «pămîntul crăiesc» (Königsboden) adică sudul, sud-estul Transilvaniei se cunoaște un inventar funerar cu obiecte de factură bizantină ¹⁰, iar din

¹ Pentru fuga unor grupuri de populații din fața expansiunii feudale: Molnár E., *A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig* (Istoria societății maghiare din vremea preistorică și pînă în epoca arpadiană), Budapesta, 1949, p. 156; Elek L., în *Magyarország története a bonfoglalástól 1526-ig* (Istoria Ungariei de la ocuparea patriei și pînă în 1526), Budapesta, 1957, p. 4.

² K. Horedt, *Voievodatul...*, p. 508—509.

³ I. Sabău, *Circulația monetară în Transilvania secolelor XI—XIII, în lumina izvoarelor numismatice*, în *JCN*, II, 1958, p. 255.

⁴ Kövér B., *Ujabb adatok az ötvösség történetéhez bazánkeban* (Noi date cu privire la istoria argintăriei în țara noastră), în *AE*, 1897, p. 246.

⁵ K. Horedt, *Voievodatul...*, p. 509.

⁶ I. Sabău, *op. cit.*, p. 299.

⁷ C. Preda, *Săpăturile arheologice de la Sîncrăieni*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 864—865.

⁸ K. Horedt, *Cercetări arheologice din regiunea Hoghiz-Ungre și Teiuș*, în *Materiale*, I, 1953, p. 787, nota 7.

⁹ K. Horedt, *Untersuchungen...*, 1958, p. 145.

¹⁰ *Ibidem*, p. 145; idem, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, 1958, p. 124, n. 3; Száraz A., *Az Egger-fele régiségyűjtemény* (Colecția de antichități Egger), în *AE*, 1891, p. 324.

jurul localității Proștea Mare este semnalată în literatura de specialitate o altă descoperire de aceeași factură ¹.

În afara acestora trebuie să amintim aici materialul ceramic din secolele X—XI de la Petrești ², Reci ³, Betești ⁴, care aparține tipului cunoscut din așezările Cimpiei Romine ⁵. Se pare că tot acestui tip aparține și un vas de la Cernatul de Jos ⁶.

În ce privește raza de răspindire a acestui grup de descoperiri vedem că el se masează în Transilvania de sud-est, în afara zonei culturii Bjelo-Brdo. Spre apus se extinde până la Petrești, iar spre nord-vest până la Morești, unde se întâlnește cu sfera culturii Bjelo-Brdo. La Morești de exemplu s-a găsit un lacăt de tip răsăritean și un obiect de corn de cerb trifurcat, găurit, ambele cu analogie la Dinogetia ⁷.

Trebuie să menționăm că deși sporadic, totuși obiectele de această factură sînt cunoscute și în alte regiuni ale Transilvaniei. Așa de exemplu de la Vețel se cunoaște un «plumb sigilar» (?) bizantin ⁸, iar din împrejurimile Aiudului o amuletă de bronz de tipul celei de la Sălacea, datată din secolele XI—XII ⁹.

De asemenea, mai putem aminti că cercei de tip bizantin din secolul al XII-lea au apărut alături de alte bijuterii și în nord-estul Maramureșului ¹⁰.

Făcînd o comparație putem vedea că aspectul cultural al acestor descoperiri este identic cu cel al culturii așezărilor contemporane de la Dunărea de jos — de ex. Dinogetia — unde elementele locale se îmbină cu cele slave, bizantine și orientale.

Prin urmare deci este evident că în Transilvania de sud-est avem de-a face cu influența economico-culturală a acestor centre.

Din cele arătate rezultă că supunerea Transilvaniei apusene de către statul feudal maghiar în primii 150 de ani nu a avut nici o repercusiune economico-culturală și politică asupra Transilvaniei de sud-est. Aceasta a rămas în depen-

¹ K. Horedt, *Săpăturile arheologice din sudul Transilvaniei*, în *Studii*, 1, 1949, harta de la p. 143.

² M. Chișvasi-Comșa, *Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din secolele VI—XII*, în *SCIV*, 1—4, 1957, p. 285—286.

³ Székely Z., *Cercetări arheologice efectuate în Regiunea Autonomă Maghiară*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 198—199.

⁴ Informație verbală de la Székely Z., pentru care îi mulțumesc aici.

⁵ Pentru Petrești: M. Chișvasi-Comșa, *loc. cit.*, p. 285—286; pentru Reci: I. Nestor, în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 382; de asemenea pentru Reci și Betești informație verbală de la Székely Z.; contemporană și de același tip pare să fie și o parte a ceramicii de la Bistrița, din care cunoaștem printre altele partea superioară a unui vas, care pe baza umărului larg și în special a buzei foarte evolute, profilată, aparține secolelor X—XI (I. G. Seidl, *Beiträge zur einer Chronik der archäologischen Funde in der österreichischen Monarchie*, în *ÖÖG*, XV, 1856, p. 327, fig. 67—68.) Ornamentarea buzei cu bandă compusă din linii ondulate, întâlnită la acest fragment este neobișnuită la ceramica descoperirilor de tip Bjelo-Brdo din Transilvania, în schimb este însă caracteristică ceramicii de la Dinogetia, Satu Nou, Verbița (*Materiale*, V, 1959, p. 198, fig. 3/2; VI, 1959, p. 91, fig. 6/8, p. 92, fig. 7/2, p. 586, fig. 7/1).

⁶ K. Horedt, *Ceramica slavă din Transilvania*, în *SCIV*, 2, 1951, p. 206, pl. X/7.

⁷ K. Horedt, *Șantierul arheologic Morești*, în *SCIV*, 1—2, 1954, p. 206, fig. 4/2, p. 208, fig. 5/3.

⁸ K. Horedt, *Ținutul hunedorean în secolele IV—XII*, în *Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara*, Deva, 1956, p. 105.

⁹ K. Horedt, *Untersuchungen* . . . , 1958, p. 145; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Românești*, I, 1959, p. 171.

¹⁰ Varjú E., *A magyar viselet a középkorban (Portul maghiar în evul mediu)*, în *Magyar művelődéstörténet (Istoria culturii maghiare)*, Budapesta, I, p. 334, 627.

dență economico-culturală de regiunile din sudul Carpaților Meridionali¹. Desigur nu este exclus ca aceasta să-și fi avut la bază și o dependență politică², a cărei formă și caracter trebuie însă lămurit în viitor prin cercetarea complexă a întregii documentații istorice.

Tot aici trebuie să mai menționăm că după cum arată descoperirile tirzii, de după anul 1200, influența regiunilor sudice asupra Transilvaniei de sud-est s-a menținut în măsură destul de mare și după expansiunea statului maghiar pînă la Carpații Răsăriteni. Cunoșcînd legăturile economice permanente dintre regiunile de pe cele două versante ale Carpaților această influență este un fenomen firesc.

Vorbînd de legăturile dintre centrele Dunării de jos și sud-estul Transilvaniei trebuie să amintim că după părerea cercetătorului Șt. Constantinescu un loc important în acest domeniu îl ocupa sarea din Transilvania, care se transporta pe calea căraușiei pe vechiul drum Brețcu—Poiana—Bărboși pînă în regiunile Dunării de jos, unde era solicitată atît de pescari, cit și de crescătorii de vite³. Deoarece în Bulgaria nu existau saline este într-adevăr verosimil ca locuitorii din acele părți să-și fi procurat sarea din Moldova și Transilvania. Salinele din apusul Transilvaniei fiind însă la această dată în mina statului maghiar ne putem gîndi mai degrabă la cele din regiunea cursului superior al Tîrnavelor, exploatare și în vremea dominației romane. De asemenea putem presupune că sarea din Transilvania se transporta spre sud și pe apă. Este cunoscut că în 1222 Andrei II acordă cavalerilor teutoni, așezați în Țara Birsei, dreptul « să țină liber pe riul Olt șase nave » care la mers în jos să ducă sare, iar la venit în sus să aducă alte lucruri⁴. Desigur aceste nave nu puteau să ducă sare în altă parte decît spre centrele Dunării de jos. Tot atît de evident este însă și faptul că în cazul acesta avem de-a face de fapt cu perpetuarea unor legături economice mai vechi, anterioare expansiunii statului feudal maghiar asupra acestor regiuni.

Reîntorcîndu-ne la descoperirile citate în lucrarea noastră trebuie să subliniem că aspectul lor cultural este cu totul deosebit de cel al descoperirilor de factură maghiară, sau germană și deci nu pot fi atribuite sub nici o formă maghiarilor, ori germanilor, ci trebuie atribuite populației autohtone românești, în parte eventual slavo-romine⁵, care întreținea legături economice-culturale cu centrele de la Dunărea de jos și din Cîmpia Romîna. Acest lucru rezultă pe lîngă caracterul descoperirilor și din alți factori care ne stau la dispoziție. Așa de exemplu putem aminti că cele mai frumoase descoperiri, ca tezaurele de la Streja-Cirțioara, Făgăraș, Amnaș provin de pe teritorii care și după colonizarea germană și maghiară aveau o populație putem spune exclusiv românească. De asemenea sînt interesante cele două engolpioane care pledează pentru o populație de rit răsăritean și nu apusean. În fine nu trebuie să uităm că originea românească a tezaurelor amintite, precum și a așezării de la Sîncrăieni a fost accentuată de mai mulți cercetători⁶.

¹ Această concluzie formulată deja în legătură cu Țara Făgărașului (K. Horedt, *Voievodatul . . .*, p. 509) este valabilă în lumina descoperirilor enumerate pentru întreaga Transilvanie de sud-est.

² *Ibidem*, p. 509.

³ Șt. Constantinescu, *Pescuitul în bălțile Dunării în lumina săpăturilor arheologice de la Garvăn (sec. X—XII)*, în *SCIV*, 3—4, 1956, p. 416.

⁴ G. Bakó, *Cavalerii teutoni în Țara Birsei*, în *Studii*, 1, 1957, p. 155.

⁵ Folosim pentru această vreme termenul slavo-romin în mod ipotetic, deoarece sfîrșitul asimilării elementelor slave nu este încă clarificat.

⁶ K. Horedt, *Voievodatul . . .*, p. 509; I. Sabău, *loc. cit.*, p. 285.

Această constatare este importantă deoarece încă nu de mult populația autohtonă românească a regiunii din această vreme era cunoscută mai cu seamă pe baza numelor topice și a unor documente ale cancelariei maghiare; acestea din urmă apar însă în mod firesc numai după expansiunea statului maghiar asupra Transilvaniei de sud-est. Acum însă, prin diferențierea urmelor arheologice ale diferitelor populații ale vremii se conturează deja clar și unul din grupurile monumentelor arheologice aparținătoare cu precizie populației autohtone românești dinainte de colonizarea germană și maghiară.

Înainte de a încheia lucrarea noastră trebuie să subliniem faptul de altfel de sine evident că descoperirile citate combat teoria unor istorici burghezi după care coloniști germani și maghiari ar fi găsit în sud-estul Transilvaniei o regiune nelocuită, un « desertum ». În contra acestei teorii antiștiințifice descoperirile enumerate, alături de o serie de alte descoperiri și alte indicii arată că Transilvania de sud-est avea și înainte de colonizare o populație locală — românească, și în parte eventual slavo-romină — numeroasă¹. Aceasta rezultă nu numai din densitatea descoperirilor dar și din caracterul lor. Este suficient să amintim aici bogatele tezaure, care pledează pentru existența unei păтури conducătoare puternice; or o astfel de pătură conducătoare n-a putut lua naștere și n-ar fi putut exista decît în sînul unei populații numeroase.

BAKÓ GÉZA

К ИСТОРИИ ЮГО-ВОСТОЧНОЙ ТРАНСИЛЬВАНИИ В XI-XIII вв.

РЕЗЮМЕ

После 1002 г., в результате включения Западной Трансильвании в венгерское феодальное государство, здесь появляются памятники культуры типа Биело-Брдо, занесенные посланными сюда королем колонистами. К востоку от линии Кылник-Крэчунел отсутствуют находки типа Биело-Брдо; это показывает, что экспансия венгерского государства в западных областях в первые 150 лет ничуть не отразилась на культурно-экономической и политической жизни юго-восточной Трансильвании.

На юго-востоке Трансильвании к этому времени относится группа открытий (см. прилагаемую карту), совершенно отличающихся от памятников культуры Биело-Брдо. Эта группа, ярко отражающая влияние восточно-славянской, византийской и южной культур, связана в культурном отношении с центрами поимы нижнего Дуная и Дунайской равнины. Она показывает, что юго-восточная Трансильвания продолжала оставаться и после 1002 г. в течении двух веков в культурно-экономической — возможно и политической — зависимости от областей, расположенных к югу от Южных Карпат.

¹ În ce privește teoria deșertului, pentru colțul sud-estic al Transilvaniei aceasta a fost combătută de noi într-o altă lucrare: Bakó G.. *loc. cit.*, în *Studii*, 1, 1957, p. 148.

Фактура находок показывает, что их нельзя связывать с прибывшими сюда после 1150 г. венгерскими или немецкими колонистами и что они принадлежат автохтонному румынскому, возможно, отчасти славяно-румынскому населению. Таким образом, они опровергают антинаучную теорию, согласно которой до немецкой и венгерской колонизации здесь, якобы, была «пустыня», и свидетельствуют о существовании автохтонного населения еще до колонизации.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Карта с указанием места находок.

CONTRIBUTION À L'HISTOIRE DU SUD-EST DE LA TRANSYLVANIE AUX XIe — XIIIe SIÈCLES

RÉSUMÉ

Par suite de l'annexion de la Transylvanie occidentale à l'Etat féodal magyar, dans cette province apparaissent, après l'an 1002, des monuments appartenant à la civilisation du type Bjelo-Brdo, importés par les colons royaux qui y étaient envoyés. Mais les découvertes d'objets du type Bjelo-Brdo font défaut à l'est de la ligne Cilnic — Crăciunel, ce qui démontre que l'expansion de l'Etat magyar dans les régions occidentales n'a eu, pendant les premières 150 années, aucune répercussion économique et culturelle dans le sud-est de la Transylvanie, ni politique par conséquent.

Dans le sud-est de la Transylvanie on a découvert un groupe d'objets (cf. la carte annexée) tout à fait différents de ceux de la civilisation de Bjelo-Brdo. Ce groupe, dans lequel s'est fortement manifestée l'influence des civilisations slave orientale, byzantine et méridionale, se rattache, au point de vue culturel, aux centres du Bas-Danube et de la plaine roumaine, et indique que même après l'an 1002, le sud-est de la Transylvanie a encore subi, pendant près de deux siècles, l'influence économique et culturelle — peut-être politique — des régions du sud des Carpates méridionaux.

La facture des objets découverts montre que l'on ne peut pas les attribuer aux colons magyars ou allemands — qui sont arrivés dans cette région après l'an 1150 — mais à la population autochtone roumaine, en partie éventuellement slavo-roumaine. En prouvant l'existence de la population autochtone avant la colonisation, ces découvertes réfutent la théorie anti-scientifique selon laquelle avant la colonisation allemande et magyare ce pays était un « desertum ».

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Carte de l'emplacement des découvertes.

